

ÁCS MARGIT
**Kodolányi János akarattjai
 száműzetése a levelei tükrében**

Kodolányi János első sikerei idején, a húszas években is szívesen folyamodott a levélformához az őt érdeklő írókkal való személyes kapcsolat létesítése és ápolása során. Később, az IGE szervezése közben el sem kerülhetett volna a levélbeli érintkezést az írói világgal, de 1945 után, elszigetelődése miatt, majd még inkább 1948 és 1956 között balatonakarattjai háza világon-kívülségében életfontosságú lett számára az írásos eszmecsere a barátaival és a hozzá forduló fiatalokkal. Voltak (például Csuka Zoltán és Várkonyi Nándor), akik később korholták regényírásra fordítandó energiáinak efféle „pocsékolása” miatt, de nem volt okuk rá, Kodolányi büszkén sorolta Várkonyinak: „Nos, Csuka figyelmeztetése óta megírtam a Vízöntőt, a Bikát, a Júdást s mellékesen a Buborékot is. Ezek mind művek. A Te figyelmeztetésed után pedig meg fogom írni a Mózeset. Rajtam ezen a téren csak kevés a számonkérni való. Amde leveleket is kell írnom [...] azoknak, akik, szerintem, a szellemi élet szervességéhez tartoznak velem együtt.” (1952. nov. 5.) Kodolányi családias „becenevükön” emlegette itt regényeit: a *Bika Új ég, új föld* címen, a Júdás az *Én vagyok*, a Buborék *Boldog békeidők* címen jelentek meg évekkel később.

Az eddig kiadott vaskos levelezéskötetek mellett még rengeteg levél maradt kéziratban, s nyilván jó néhány el is kallódott. Hihetetlen bőség. Ha az ember kinyomtatott könyvben olvassa a leveleket, akkor is elbámul a fogalmazásmód, a gondolatmenetek tisztaságán és szellemességén, de ha az eredeti kéziratban találkozik velük, csak hódolattal tudja konstatálni, hogy a levelek úgyszólván javítás nélkül folytak ki Kodolányi keze alól. A mondatok egészséges szórendje, a szókinés árnyalatossága, a játékos hangsúlyok egy-egy szarkasztikus megállapításnál, a természetes, póztalan bensőségesség egy-egy kínosabb mondatban, például kérdés, panasz vagy kritika esetén – mindez minket, SMS-kódokra fanyalodó, hebegő-habogó, kéziratainkat ezerszer átjavító utódokat megszégyenítve tanúsítja, hogy Kodolányi olyan mér-

tékig birtokában volt a nyelvnek, hogy az professzionális író esetében is pártját ritkítja.

Az írói műhely tekintetében a Várkonyi Nándorral folytatott levelezés a legértelmesebb, a Szabó Istvánnal és a Szabó Lőrincsel folytatott levelezés is az irodalomtörténet-kutatás fontos forrásanyaga, ezúttal azonban a legutóbb megjelent gyűjteményt, a Nyerges Pállal és feleségével váltott leveleket fogom közelebbről vizsgálni, amelyeket kötetbe gyűjtve, Horányi Károly remek szerkesztésében, 2017-ben jelentetett meg az MTA Könyvtár. Ezek családias jellegűknél fogva többet árulnak el az akarattjai száműzetés külső körülményeiről, mint a szakmai témaköröknek és gondoknak szentelt levelek, s Kodolányi János személyes, a napi gondokhoz kötődő megnyilvánulásából olyan arckép rajzolódik ki, amely a köztudatban élő Kodolányi-képtől jelentősen eltér.

Nyerges Pál kezdő festőként került Kodolányival kapcsolatba. A levelezés idején töltötte be negyvenedik életévét, ami már nem a kezdők kora, de ő mezőgazdasági szakemberként kereste kenyerét és tartotta el családját, sokat utazva, innen a megkésetttség, és bizonyára a kellő elszántság is hibádzott kissé ennél a jóra való fiatalembernél. Az öreg Mester (aki ekkor még nem is volt oly öreg, az ötvenet hagyta el éppen) nem győzte munkára, festésre ösztökélni, és nem győzte erősíteni önbizalmát. Mesterként kezdte Kodolányi, de hamarosan atyai hangra váltott, szívből megkedvelve az egész családot. Dittával például, Nyerges Pál biológus feleségével külön levelezést folytatott, ráadásul vele szinte elmélyültebb gondolatokat osztott meg, mint a lótó-futó férjével – erre később még kitérek. Nyerges Pál ugyanazt a pedagógusi ösztönt aktivizálta Kodolányiban, amit a Szabó Istvánnal folytatott levelezéséből is ismerhetünk, és unokaöccse, Kodolányi Gyula személyesen is megtapasztalhatott. Kodolányi Jánost magának való embernek képzeljük el sajátos sorskanyarulatai miatt, amelyek heves indulatú értékválasztásaiból következtek, nemkülönben szókimondó természete, érdes megnyilvánulásai miatt is. Az ilyen embertípus a fiatalokat nem tanítani akarja, hanem hatalma alá hajtani, nem kíváncsi a véleményükre, hanem hódolatot vár tőlük, ezzel szemben Kodolányi szinte jóságos tanító bácsivá vált, ha érdeklődő fiatal lényt szimatolt a közelben. Várkonyinak meg is vallotta egy közös ismerősükre utalva: „Javítgatom a mondatait, útmutatásokat adok neki, mert mint vén jóginak, ez a kötelességem. Élvezetet okoz nekem a tanítás, hiszen

Ács Margit és Kodolányi Gyula tanulmánya az „Én vagyok” – Kodolányi János-emlékkonferencián hangzott el, amelyet a Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozata rendezett 2019. május 14-én, a Pesti Vigadó Makovecz termében.

Remény 2. (vegyes technika, vászon, 150 × 100 cm, 2017)

tulajdonképpen messiásnak kellett volna mennem, mentem volna is, ha volna némi konjunktúra ezen a pályán.” (1948. júl. 23.) Nyerges Pálnak is könyveket ajánlott, amelyek a látókörét tágíthatták. Hiába olvasta Nyerges Pál sorra a korábbi Kodolányi-könyveket, amelyekkel kapcsolatban a Mester esetleg fanyalogva megjegyezte: „Nem nagyon igyekeztem elolvasatni Veled *Baranyai utazás*-omat, mert csak olyan csekély jelentőségű könyvecskének tartom. Ma már csodálom azt a K. J.-t, aki annyit törte magát afféle kérdésekben, mint amilyenekről ott szó van.” (1952. jan. 25.) Hiába olvasta lelkesülten Kodolányi elkészült, féltett regénykéziratait, ha nem olvasta a kölcsönbe adott Dacquét, nem és nem, csak araszolgot benne. Kodolányi ezen hónapokig bosszankodott. Edgar Dacqué geológus, őslénytan-kutató és filozófus volt, tanításának lényege – Horányi Károly jegyzetét idézem –, hogy az állatfajok a biológiai fejlődés zsákutcái, e fejlődés eredendő célja, ősfarmája maga az emberi faj. Ez a gondolat érthetően felzaklatta Kodolányit, de kevésbé érdekelhette Nyerges

Pált, aki keresztül-kasul utazta az országot kenyérkereső munkája során, látogatnia kellett egyedül élő anyját Káptalanfüreden, és ott gondozni a házat, a kertet, a szőlőt, közben festészeti tanulmányokat folytatni, és lopott órákban megfesteni tájképeit, egyéb melengetett témáit. Így hát vele természetesen nem lehetett olyan levélbeli eszmecsere folytatni, mint Várkonyival, amelynek színvonalát a Kodolányi levelezés egyik legértékesebb gyöngyszemével, egy 1949. január 12-én kelt levéllel kívánom éreztetni. Ebben Kodolányi egyetértéssel reflektált Várkonyi gondolatára, hogy a teremtés végtelen folyamat, a megnevezés maga is a teremtés része. „Persze, hogy a *mai* ember választotta szét az anyagot és az erőt, a testet és lelket stb., a régi ember nem művelt ilyen marhaságot” – írta Kodolányi, majd hozzátette a saját gondolatát: „*a beszűkült tudat maga a tér-idő kategóriájában szűkült be. Ahogy Muki [maguk közt így nevezik az emberi faj egyedét] tudata beszűkült, s az altudat egyre merevebbül elhatárolódott (kozmosz tudatától, faji tudatától, természetbeliségétől stb.), ... úgy lépett egyre határozottabban előtérbe a tér és az idő, mint személyes Én-jének formája.*” Kodolányi eszmefuttatása végén feltette a kérdést, hol van, miben rejlik az a „szerv”, amely

a beszűkült tudat lelki funkcióit végzi. A beszédközponban vélte ezt megtalálni, „Mert az ember ott kezdődött, ahol »megnevezte« a világ dolgait, tehát a beszéddel egyidőben”. Szívesen időznék e felismerések körében többet, hiszen lélegzetelállító belegondolni, hogy 1952-ben egy pécsi könyvtáros és egy komfort nélküli, gyéren világítható balatonakarattyai ház beteg lábú, ennek ellenére szőlőműveléssel, tyúkok etetésével, kályhafűtéssel veszködő lakosa a világegyetem működését fürkészi avatott szemmel és hatalmas tárgyi tudással. Büszkeséget érzek, pedig gyarlóságomban nincs is jogom hozzá.

Nos, visszatérve a Nyerges Pálon számon kért könyvhöz, az is minden levelezésből kiderül, hogy elsősorban Várkonyi Nándor révén az egyetemes kultúrában akkor friss szenzációnak számító elméleti, tudományos könyvek is eljuthattak Kodolányihoz, lehetőleg a posta megkerülésével, személyes közvetítéssel. A Mózes-regény írásához ugyanúgy, mint a Vízöntőhöz vagy a Júdáshoz a legkorszerűbb történelmi feldolgozásokat használhatta fel. 1953. május 10-én

írta Nyerges Pálnak: „[V.] kitűnő könyveket küldött, köztük egy ritkát: a Babiloni Talmudot.” Ugyanaznap Dittának írta: „Örülök, hogy Karrer könyve hasznára volt. Éppen a napokban olvastam róla a Vatikán hivatalos folyóiratának egy régi számában fanyar kritikát.” Nesze neked, vasfüggöny! Nesze neked marxizmus-leninizmus-zsdánovizmus! A könyvek kézről kézre vándoroltak, s bár volt, aki méltatlanná vált a kölcsönzésre, mert nem lehetett tőle visszakapni a köteteket, a Kodolányi-szekta a bornírtság, a terror éveiben is azon a hullámhosszon érintkezett egymással és – ha egyoldalúan, ha csak befogadóként is – a nagyvilággal, amely a leginkább le volt tiltva, és a leghozzáférhetősebb szellemi tartalmakat közvetítette.

Mint jeleztem, a Nyerges Pálnak írt levelekben ritkán olvashatunk olyan szenvedélyű gondolati remekléseket, mint amelyet az imént idéztem a Várkonyi-levelezésből, de nem is zárta ki őt Kodolányi alkotói gondolataiból, töprengéseiből. Főleg a vallásokkal kapcsolatos székszisét osztotta meg vele, vagy például olyan gondolatokat, mint: „Hogy Krisztus mennyiben Isten és ember, s az ember mennyiben Krisztus és Isten [...] éppen azt tárgyalja az én *Júdás*-om”. [Kiemelés az eredetiben.] (1952. máj. 20.) A tételes vallás szempontjából eretnek felvetések ezek, de amikor az Istenember ideálját állította Nyerges Pál és minden emberi lény elé, Kodolányi a létezés eredendő metafizikája mellett állt ki: „Arról van szó – írta –, hogy minden erődöt, képességedet, ösztönödöt harmonikusan, rendszeresen és *szervesen* fejleszd és szellemiesítsd [...] az Istenember eszményképe az emberi faj minden részében, minden időben meg volt, meg van, és meg lesz – és itt fajok, vallások, ideológiák felsorolása következik –, mert ez az istenemberi kép és cél a kultúra hajtóereje, tartalma s a legnagyobb, legmegtorhetetlenebb valóság.” (1952. máj. 20.) A megállapításban leginkább az utolsó mozzanat vall Kodolányira: hogy számára az anyagi és szellemi világ egyenrangú *valóság*, tehát a világ Egy, s ennek tudatához kellene visszatálnia az eltévelyedett modern emberiségnek.

Igen tanulságosak a levelekben megfogalmazott esztétikai tanításai, például a következő: „Az aprólékos, a részletezés, a pepecselés mindig a fáradtság jele, akár egyéni esetről, egy művész egy-egy művéről van szó, akár kultúrkorszakok műveiről. A divináció pillanatában a művész egyszerre és egyben látja a művet, ha a divináció gyenge, tökéletlen, erő-

szakolt, azaz fáradt, akkor ezt aprólékosággal pótolja. Hazudni akarja magának a tökéletes divinációt.”

Megosztotta Nyerges Pállal az aktuális politikai bornírtságról alkotott véleményét is. Persze kellő óvatossággal fogalmazott még a magánlevélben is, szarkazmusát csak a baráti fül értette: „A rádió azonban megmagyarázta, hogy a sorbanállást a kulákok, meg a jobboldali szociáldemokraták s egyéb ellenséges elemek szervezték meg...” – és így tovább (1953. márc. 21.). Történetesen a krónikus áruhiány napnál világosabban kiderül a Nyergessel való levelezésből, hiszen többnyire tőle kellett kérnie ezt-azt, ő tudott permetszert vinni a peronoszpóra (K. J. szójátékával: fenerossz-pora) ellen. Ő adott le vaját az akarattyai állomáson, Káptalanfüredre utaztában. Az ő számára kellett kukoricát szerezni a környékről tyúkeledelnek. Vagy ellenkezőleg: ő hozott vetőmagot, ő szerzett szőlőprést stb. Kodolányiék fizettek a Nyerges által beszerzett dolgokért, ahogy Nyergesék is fizettek a gyümölcsökért, amelyek szerencsére bőven termettek az akarattyai kertben, és a kicsi háztáji gazdaság más termékeiért is, így egy kis pénzt lehetett elővarázsolni a nyomorúságból. Egy ékesszóló adalék az áruhiányhoz (1952. május 9.): „Nálunk az a nagy baj, hogy nincs mivel kötni. Rongyainkat már évekkel ezelőtt fölhasogattuk, amikor a háború következményeként nem volt raffia. Most nem tudom, minek a következményeképpen nincs.” Az áruhiány csak tetézte a bajt Kodolányiék házában, mert baj volt eleve a szegénységük és a házaspár testi gyengesége. Kodolányi például azért nem tudott Budapestre látogatni, mert beteg lábával, rossz cipőjében nem tudott gyalogolni néhány métert sem. Hívei között gyűjtést rendeztek, hogy cipőt tudjon készíttetni. „Tavaly telen Balla Péter 1600 forintokat gyűjtött új cipőm céljából barátaimtól. Veres Péter maga 800-at adott, de a kegyes és kiváló hívő református hittérítő, aki folyton kegyelemben él, terjeszti az Igét, vigasztalja a csüggedőket, s olyannyira megrendült tavalyi állapotunk sivárságán, a pénzt elsikkasztotta, csupán 200 Ft-ot adott át nyájasan, de házi istentiszteletet tartott, hogy mi is részesüljünk legalább egyszer az Ige harmatozásában.” (1953. aug. 6.)

Veres Péter nemcsak adakozóként kapott szerepet Kodolányi akarattyai éveiben, hanem azért is, mert vissza akarta vezetni őt az irodalmi életbe. Kezdeményezte felvételét az Írószövetségbe, amelyet többször elgáncsoltak Kodolányi dogmatikus ellenségei. Az ügyről Kodolányi Nyerges Pálnak is beszámolt,

többször visszatérve rá, mégis inkább a Várkonyinak írott levélből idézek, amely a barát bennfentességére épít: „Ami mármost a nyilvánosságra való lépésemet illeti, feltételeim vannak s azokat közöltem is levélben Illyéssel. Bizonyára továbbította őket. A föltételek: semmi nyilatkozat, semmi hozzáfűzés, magyarázat. Kiadandó írásaim úgy jelennek meg, ahogy megírtam őket. [...] Tervem az, hogy egyelőre egy kötetet adjanak ki s annak honoráriumából s netán havonta folyósítandó szerényebb összegből tisztességesen megélnék egy ideig. Az Írószövetségbe akkor sem akarok belépni, ha fölszólítanak rá. Annak a vádnak, hogy konokul távol tartom magam s hallgatók, elejét vettem a Vigiliában közölt, s még közlendő Júdás-részletekkel. [...] Éppen most írta Veres Péter, hogy májusban ő is meg akar látogatni. Illyés megtette, amit tehetett: a télen háromezer flórral segített és olyan tapintatos, kedves, baráti formában, ahogy más nem tette volna. Látom, igyekszik az írás feltételeit biztosítani számomra. Olyasmit írt, hogy rám vár e korszak magyar életének és sorsának megírása. Attól tartok azonban, hogy az igazság elviselésére ez a kor képtelen. Én meg tudnám írni, ahogy senki más. Ők nem tudnák elolvasni.” (1954. ápr. 9.)

Néhány hónappal ezután Nyerges Pálnak a következőket írta: „Újabban a könyvem elé szánt előző körül tetvéskednek, lassan-lassan akarván behúzni a csöbe, azaz egy félreérthetetlen politikai seggnyalás megtételébe. Megszegése ez a megállapodásoknak s a végsőkig ellenállok, akár a könyvem árán is.” Veres Péter üzenetét idézi: többet vártak Kodolányitól, valamit a Habsburgokról, a Horthy-rendszerről... Kodolányi válasza: „Ha ti nem tudjátok is megfogalmazni, mit akartok, én meg tudom fogalmazni, mit nem akarok. Ízléstelenséget.” (1954. aug. 31.) Végül a könyv, a válogatott elbeszélések kötete (*Éltek, ahogy tudtak*) 1955-ben a Szépirodalmi Könyvkiadónál jelent meg. Kodolányi a leveleiben melegen emlékezett meg Illés Endréről, bízott benne, de nem töltötte el különösebb örömmel a könyv kiadása, csak elégedettséget érzett: „három zúzdába hajigált könyvem anyagát támasztom föl egyszerre s megnyílik az út egyéb művek kiadása felé is” (1954. nov. 5.). Jellemző, hogy Kodolányi ekkor már azon „jóakarói” közé sorolta Veres Pétert, akik fondorlatosan meg akarták akadályozni, hogy a nyilvánosság elé lépjen. A „naiv paraszt” taktikázását igencsak görbe szemmel nézte, meglehetően túlzott morális szigorral – de ki tagadhatná, hogy jogot szerzett hozzá.

A könyv megjelenése természetesen anyagi helyzetükön is javított. „Kerítettünk egy öreg bácsit, aki naponta eljön dolgozni... talán még favágót is sikerül majd kapnunk. Igen-igen jó érzés ez, Palikám, hogy nem kell Tildi nénédnek nyögve, magát hajszolva elvégeznie ezt a munkát s amellet még tejért, kenyérrért kutyagolnia s a házat rendben tartania. Isteni érzés, igen! Méghozzá a munkám eredménye ez, régi erőfeszítéseim, gyötrelmeim, küzdelmeim gyümölcse. Ifjúságom legnehezebb tíz esztendejéé, amikor senki sem hitt bennem, csak én hittem magamban.” Felvillanyozva a terveket sorolta, hogy Jucka, a lánya a telefon bevezetését intézi, tavasszal majd megépítik a nyárikonyhát, tornácot, fölszerelik a vízvezetékét, a fürdőszobát. A Nyerges Pállal folytatott levelezés humoros hangvételének megfelelően azzal zárta az álmódosztást: „Még egy fürdőmedencét is ásatok a kertben s akkor igazán keleti kényúr leszek. Hála Istennek, odaliszkokra már nem vágyom.” A festőhöz azért is vonzódott Kodolányi, mert derűs kedélyű, jó humorú ember, „krétai” volt – ahogy az író előszeretettel jellemezte életes talpraesettséget. Ezért is sürgette látogatásait, különösen a sötét, saras, késő őszi, téli időben. A behavazottság az esztétikai élvezetet elnyomva szintén hatalmas megpróbáltatás. Tildi, a feleség, fájós térdével, asszony létére folyamatosan havat lapátolt, a fűtés nem volt elég, didegtek a házban, magukra hagyottan. A természet és a kert a tavaszodással fogadta kegyeibe Kodolányit, ilyenkor azonban megindult a látogató-invázió, amely rabolta a regényírásba merült író idejét, fölös munkát adott Tildinek, és az emberi butaság napokra kikészítette a megviselt idegeket. Innen nézve méltányolhatjuk megfelelően, hogy Nyergest folyton hiányolta. Hogy mennyi kedvesség szorult a szigorú felszín alá, olyan epizódokon mérhető, mint Kodolányi esete Bunkó kutyával. Nomen est omen, a kutya, aki Nyerges Páléktól származott Akarattyára, fékezhetetlen, rossz modorú állat volt: megőrült, ha postást látott és irtotta a baromfiudvar tyúkjait. Ugyanakkor a gazdát imádta, odabújt Kodolányihoz, s Kodolányi is meghatottan szerette a szörnyeteget. Ám a tyúkevési mániája miatt tovább kellett adni. Nagy gondossággal kerestek neki jó gazdát, Nyerges pedig évekig személyesen ellenőrizte hogylétét, és beszámolt róla Kodolányinak.

Kedves az az arcél is, amely a Dittával, Nyerges feleségével folytatott levelezésből kirajzolódik. Kodolányinak nem volt jó véleménye a nők alaptermé-

szetéről és szellemi adottságairól, de Dittát – ahogyan Ignác Rózsát is – érdeme szerint megbecsülte, barátai közé sorolta, s amikor az asszony a Buborék olvastán megengedett magának néhány fenntartásos megjegyzést, még azokat is komolyan megfontolta. Kodolányi viszont Ditta belső tépelődéseire válaszul korántsem hízelgő, atyai diagnózissal szolgált: „Maga még mindig igyekszik benne maradni a gyermekkor világában”, azaz abban a bizonyos merev, házasságokkal átszótt kispolgári világban, amelyet az író egész pályáján elutasított. Az ember lelki működésének dinamizmusára figyelmeztette a fiatalasszonyt, a tudat és a tudatalatti egymásba nyitottságára, és arra, hogy „Ezek azonban csupán töredékei azoknak az óriási erőknek és erőfolyamatoknak, amelyek a *tudattalanban* működnek s talán soha, vagy igen ritka esetben kerülnek töredékesen a tudatba” (1953. máj. 10.). Figyelnünk érdemes itt a *tudatalattinál* mélyebbre ágyazott *tudattalan* feltételezésére, amely az emberi lélekben lévő ősiség. E levélben fejtette ki a házasság csapdáival kapcsolatos észrevételeit, tanácsait („egyedül is kell tudni lenni egy-két órácskára, s tud-

ni kell a család más tagjait ebben nem zavarni”), s Dittával is megosztotta világnézete centrális elemét, a kor meghatározó eszméjének, a haladásnak a kritikáját: „Mert a haladás semmi más nem volt, mint a gépkorszak kifejlődése, a racionalizmus elburjánzása, az élet metafizikai elemeinek, gyökereinek tudatos elsorvasztása, a tudomány pedig minden isteninek megtagadása, lerombolása, megüresítése”.

Gondolkodnom sem kellene, hogyha most megkérdeznék tőlem: milyen ember volt Kodolányi János. Azt válaszolnám: jó. Egy szigorú, öntörvényű, kritikus szellemű jó ember volt. Olvasva ellágyult leírását a tavaszi kertről, máskor pedig a depressziós téli napok magányáról való kesergést, teljes jelentésében tündöklök fel előttem Kodolányi legbölcsebb mondata (ezt is Dittának írta): „ha az élet olykor nem nagyon szép is, de a *lét* annál gyönyörűbb, hatalmasabb, csodálatosabb”.

Vajon tudnánk-e ezt vallani sivár szegénységben, megalázó kivetettségben, testi szenvedések között, Akarattyán?

Remény 3. (vegyes technika, vászon, 150 × 100 cm, 2017)